

KATEGORINIS IMPERATYVAS KAIP AKADEMINĖS ETIKOS PRINCIPAS IR KONSUMERISTINĖ VISUOMENĖ

Audronė Petrauskaitė¹

¹*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Humanitarinių mokslų katedra
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 210 3566
El. paštas: audrone.petrauskaite@mil.lt*

Rolanda Kazlauskaitė Markelienė²

²*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos
Humanitarinių mokslų katedra
Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 210 3566
El. paštas: rolanda.kazlauskaite@mil.lt*

Anotacija. Šiuolaikinės visuomenės dorovinis principas yra konstruojamas dviejų etikos teorijų – utilitarizmo ir humanistinės etikos – pagrindu. Utilitarizmas buvo ir bandymas ieškoti racionalaus dorovės ir jos vaidmens visuomenės gyvenime aiškinimo, ir atsakas į to meto gyvenimo realijas. Nauda ir jos siekimas tapo ne tik ekonomikos pagrindu, bet ir esminiu gyvenimo principu, todėl neatsitiktinai to meto filosofai ieškojo sąsajų tarp gėrio ir naudos, siekdami formuoti žmogaus ir visuomenės dorovinius orientyrus. I. Kanto kategorinis imperatyvas, kaip dorovinis žmogaus prigimties principas, tapo utilitaristinės etikos alternatyva ir humanistinės etikos pagrindu. Konsumerizmas, kaip šiuolaikinės visuomenės ekonominis principas, traktuodamas naudos sampratą kaip ekonominio naudingumo rodiklį, supaprastino esminę utilitarizmo idėją ir dorovės, kaip žmogaus laimės rodiklio, prasmę buvo pamiršta. Supaprastinta naudos samprata tapo tik pagrindiniu dorovės indeksu, o žmogus – labai sąlyginis ekonominės, politinės ir kitos veiklos naudingumo matas. Vartotojiško požiūrio į dorovę įsigalėjimas paskatino intelektualiąją visuomenę sugrįžti prie humanistės dorovės esmės ir todėl kategorinis imperatyvas neatsitiktinai tapo XX a. esminiu etiniu principu, kuriuo ėmė vadovautis pažangioji visuomenė ir kartu akademinė bendruomenė. Tačiau XXI a. pradžioje tapo akivaizdu, kad ir akademinėje bendruomenėje pamažu įsigali konsumerizmas. Ekonominė nauda ir pelno siekimas tapo pagrindiniais aukštojo mokslo ir universitetinės veiklos rodikliais, nustumdami į antrą planą akademizmo principus ir idealus. Esminė šiuolaikinės akademinės etikos dilema – pasirinkimas tarp kategorinio imperatyvo, kaip esminio akademinės dorovės principo, ir ekonominės naudos. Tai ne tik akademinės bendruomenės, bet ir visos šiuolaikinės visuomenės problema, esminis pasirinkimas, nuo kurio priklauso tolesnė universitetinio mokslo ir visuomenės raida.

Reikšminiai žodžiai: utilitarizmas, kategorinis imperatyvas, šiuolaikinė visuomenė, akademinė bendruomenė, etikos principas.

ĮVADAS

Šiuolaikinės visuomenės raidos dinamika ir transformacijos reikalauja greitų ir racionalių sprendimų, konkrečių ir naudingų veiklos rezultatų. Vartojimas ir jo skatinimas tampa pagrindiniu veiksmu, darančiu įtaką visuomenės pažangai. Nelieka laiko ilgims apmąstymams ir abejonėms. Pagrindiniu žmogaus veiklos naudingumo rodikliu tampa jo sukurta produktas, kurio vertės išraiška visuomet yra skaitmeninė – produkto kiekis ir pinigai. Aukštųjų mokyklų

dėstytojai, kaip akademinės bendruomenės nariai, yra intelektualai, t.y. žmonės, naudojantys savo intelektinį ir kūrybinį potencialą žinių perteikimui, mąstymui ir naujų idėjų formulavimui. Akivaizdu, kad intelektualus darbas yra sunkiai išmatuojamas dalykas, todėl ir jo rezultatus – t. y. naudą – dažnai labai sunku įvertinti skaitmenine išraiška. Dėstytojų darbą galima įvertinti sėkmingai studijas baigusių ir įsidarbinusių aukštosios mokyklos absolventų skaičiumi, studentų pažangumo vidurkiu, dėstytojų publikuotų straipsnių ir monografijų kiekiu ir pan. Tačiau šie skaičiai negali tiesiogiai atspindėti tos tikrosios naudos, kuri yra sukuriama intelektualaus darbo, kadangi šio darbo rezultatai ne visuomet yra akivaizdūs čia ir dabar. Ypatingai sudėtinga įvertinti mokslinių tyrimų rezultatų naudą humanitarinių ir socialinių mokslų (filosofijos, istorijos, literatūros, psichologijos ir t.t.) srityje, kadangi šių mokslų rezultatai yra skirti dvasinio visuomenės potencialo plėtrai. Taip pat labai sunku išmatuoti, kokią pridėtinę vertę sukuria pedagoginis dėstytojų darbas, kadangi ir šio darbo tikrieji rezultatai gali būti įvertinti tik ateityje - t.y. pagal absolventų pasiekimus, jų indėlį į visuomenės socialinę ir ekonominę pažangą. Intelektualaus darbo rezultatas – intelektualus produktas – savyje talpina ateities perspektyvą, kartais net labai tolimą, o visuomenė reikalauja konkretaus produkto – čia ir dabar. Akademinei bendruomenei lieka prisitaikyti ir susitaikyti su tuo, kad, būdama visuomenės kūrybingiausioji ir intelektualiausioji dalis, konsumeristinėje visuomenėje ji tampa paprasčiausia paslaugų tiekėja, o aukštasis mokslas tampa tik paslauga, už kurią mokami pinigai ir kurios nauda yra vertinama čia ir dabar – pagal specialybės populiarumą tarp stojančiųjų, mokymui reikalingos įrangos vertę, būsimųjų specialistų tikėtiną darbo užmokestį ir pan.

Doroviniu požiūriu tokia situacija tampa grėsminga. Aukštojo mokslo institucijos (universitetai ir kolegijos), pakludamos konsumerizmo principams ir tapdamos tiesiog paslaugų tiekimo įmonėmis, pradeda vaikytis greito rezultato, paprasčiausio pelno, prarasdamos savo, kaip visuomenės idėjinio ir dorovinio potencialo kūrėjos, autoritetą. Susidaro įspūdis, kad doroviniai akademinės bendruomenės idealai yra nustumti į šoną arba tiesiog pamiršti, o akademinės bendruomenės etikos kodeksai – tai tiesiog formaliai priimti dokumentai – ne pagal poreikį, o pagal reikalavimus ar tiesiog iš įpročio. Todėl kyla klausimas, ar konsumerizmas, kaip esminis šiuolaikinės visuomenės principas, skatinantis jos socialinę-ekonominę raidą, kartu yra ir šiuolaikinio akademinio gyvenimo principas?

Straipsnio tikslas – išanalizuoti ar konsumeristinėje visuomenėje išlieka aktualus I. Kanto kategorinis imperatyvas, kaip esminis akademinės veiklos principas. Utilitaristinės etikos ir I. Kanto etikos teorijų lyginamosios analizės pagrindu siekiama iširti, koku etikos principu vadovaujasi mūsų akademinė bendruomenė, t. y. kas jai yra reikšmingiau –

naudingumas, kaip elgesio vertinimo kriterijus, ar kategorinis imperatyvas, kaip visuotinis moralinis principas. Straipsnyje siekiama sumodeliuoti šių principų įtaką Lietuvos akademinėi bendruomenei ir jos tolesnei raidai.

1. ŠIUOLAIKINĖS VISUOMENĖS ETIKOS PRINCIPAS

Dviejų skirtingų požiūrių – reliatyvistinio ir racionalistinio – dialogas vyksta Europos filosofinėje tradicijoje nuo Antikos laikų, nagrinėjant esminius etikos klausimus – moralės esmės, kilmės, jos vaidmens žmogaus ir visuomenės gyvenime, gėrio ir laimės problemas bei kt. Šiuolaikinės visuomenės moralės teoriniai pagrindai yra konstruojami dviejų etikos teorijų pagrindu, t. y. utilitaristine ir humanistine etika. Šių dviejų teorijų ištakos glūdi XVIII a. anglų filosofo Džeremio Bentamo ir vokiečių filosofo Imanuelio Kanto idėjose.

Ženklaus pokyčiai XVII–XVIII a. Vakarų Europos visuomenės gyvenime privertė mokslininkus permąstyti žmogaus ir visuomenės egzistencijos esmę ir prasmę. Tradicinę Viduramžių gyvenimo sanklodą, pasaulėžiūrą, o tuo pačiu ir tradicinius dorovinius postulatus sugriovė mokslo ir technikos pažanga bei jos sąlygotas perversmas gamyboje. Pasikeitęs gyvenimo būdas griovė tradicinę pasaulėžiūrą, vertybių sistemą, laužė nusistovėjusias elgesio normas, formavo naujus idealus, modeliavo naujus žmonių tarpusavio santykius ir naujas elgesio taisykles. Kančia, kaip gyvenimo norma, ir sielos išganymas po mirties, kaip gyvenimo tikslas, tapo neaktualūs tiek žmogui, tiek ir visai visuomenei naujomis, kapitalistinio gyvenimo sąlygomis. Visuomenės idealu ir pagrindiniu gyvenimo principu tapo nauda ir pelno siekimas. Vartojimas tapo esminiu Vakarų Europos visuomenės gyvenimo stūmokliu ir jos ekonominės pažangos varikliu. Palaipsniui vartojimas, kaip pirkimo ir pardavimo aktas, apimdamas visas visuomenės gyvenimo sritis: ekonomiką, kultūrą ir socialinius santykius, transformavosi į kultūrinę dimensiją įgaudamas konsumerizmo formą¹. Konsumerizmas tapo nauju gyvenimo būdu, nauja ideologija ir pasaulėžiūra, pagrįsta vartojimu ir jo skatinimu.

Nauji gyvenimo principai griovė tradicišką aristoteliškąją etiką ir krikščioniškosios moralės principus, keldami sumaištį žmonių pasaulėžiūroje bei dvasiniame gyvenime. Kadangi žmogus ir visuomenė negali egzistuoti be dorovės principų ir idealų, kaip dvasinio gyvenimo pagrindo, buvo būtina permąstyti visuomenės gyvenimo ir žmonių tarpusavio santykių patirtį, bandant suprasti moralės, kaip visuomenės reiškinio prasmę ir jos reikšmę, ir surasti naujus dvasinius idealus ir dorovinius orientyrus.

¹ Miles, S. *Consumerism: as a Way of Life* [interaktyvus]. London, SAGE publikations, 2006, p. 3-4. [žiūrėta 2016-09-04].
<http://books.google.lt/books?id=Fp8WVG1S_QAC&pg=PA3&dq=consumerism+definition&hl=lt&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=consumerism%20definition&f=false>.

Utilitaristinės etikos pradininkas, Džeremis Benthamas buvo vienas iš pirmųjų mąstytojų, pabandęs konstruoti visuomenės gyvenimo dorovinį pagrindą, ieškodamas sąsajų tarp naudos ir gėrio. Filosofas teigė, kad visi žmogaus poelgiai dorovės požiūriu yra neutralūs ir negali būti vertinami etikos požiūriu. Žmogaus poelgiai yra vertinami tik pagal tų poelgių pasekmes – geras arba blogas. Dorovinio vertinimo arba gėrio kriterijumi Dž. Benthamas laiko naudą – t. y. poelgis yra tuo geresnis, kuo naudingesnis žmonėms. Filosofo nuomone, nauda yra visa tai, kas sukelia žmonėms malonumą ir galų gale daro juos laimingus, ir todėl žmogaus elgesio formulė turėtų būti „kuo didesnio žmonių skaičiaus kuo didesnė laimė“². Filosofas buvo įsitikinęs, kad egoistinė žmogaus prigimtis verčia kiekvieną individą tenkinti asmeninius interesus ir siekti asmeninės laimės. Tačiau siekdamas asmeninės laimės individas generalizuoja bendrąją laimę, taip tenkindamas ir visuomeninį interesą³.

Nežiūrint to, kad utilitaristinis požiūris, vieninteliu žmonių elgesio vertinimo kriterijumi nurodė laimės, kaip gėrio raiškos, maksimalizavimą, vis dėlto sulaukė nemažai kritikos. Oponuojančių filosofų nuomone, tokia samprata sąlygojo gėrio, kaip pagrindinės etikos kategorijos, sampratos subjektyvumą ir moralės reliatyvumą, tuo pačiu paneigdamą moralės principų, kaip visuomenės elgesio regulatoriaus, visuotinį privalomumą.

Immanuelio Kanto nuomone, malonumas ir laimė yra labai asmeniškai ir individualūs dalykai, labiau sietini su individo emocijomis nei protu ir todėl neturintys nieko bendro su morale⁴. Filosofo požiūriu, moralė yra objektyvus reiškinys, tiesiogiai susijęs su protu, o moralės principai, kaip kategorinis žmogaus elgesio imperatyvas, galioja visada, visur ir visiems⁵. Kiekvienas žmogus elgiasi pagal savo individualias elgesio taisyklės, tačiau protas suderintas su gera žmogaus valia reikalauja, kad šios taisyklės įgautų kategorinio imperatyvo, kai visuotinio moralės dėsnio formą. I. Kantas teigia, kad kiekvienas žmogus yra laisvas, o moralė ir yra žmogaus laisvės sritis, kur žmogus savarankiškai, savo valia renkasi, kaip jam elgtis – pagal susiklosčiusias aplinkybes ar pagal moralės dėsnį. Filosofo nuomone, tik sąžinė gali parodyti žmogui, ar jo individualaus elgesio taisyklė atitinka kategorinį imperatyvą, ar ne. I. Kanto etikos teorija stengėsi pagrįsti gėrio, kaip pagrindinio žmogaus elgesio vertinimo

² Bentham, J. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. USA, NY: Dover Publications, 2007, p. 1-5. [žiūrėta 2016-09-03] [https://books.google.lt/books?id=GcnssaU-lwGC&printsec=frontcover&dq=Jeremy+Bentham's+\(1789\)+Introduction+to+morals+and+legislation'&hl=lt&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=greatest%20happiness%20for%20the%20greatest%20number'&f=false](https://books.google.lt/books?id=GcnssaU-lwGC&printsec=frontcover&dq=Jeremy+Bentham's+(1789)+Introduction+to+morals+and+legislation'&hl=lt&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=greatest%20happiness%20for%20the%20greatest%20number'&f=false)

³ Bentham, J. *Critical Assessments* [interaktyvus]. vol. 1/ edited by Bhikhu C. Parekh. London: Taylor & Francis, 1993, p. 256. [žiūrėta 2016-09-04] <https://books.google.lt/books?id=hPyTlgecn-EC&pg=PR3&dq=jeremy+bentham&hl=lt&source=gs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=jeremy%20bentham&f=false>.

⁴ Kantas I. *Praktinio proto kritika*.. Vilnius, Mintis, 1987, p. 48.

⁵ *Ibd*, p.75

kriterijaus, objektyvumą ir moralės, kaip visuomenės reiškinių, universalumą, ieškodama racionalaus etikos pagrindo⁶.

Ir utilitarizmo teoretikų, ir I. Kanto idėjos tebėra aktualios ir šiuolaikiniame pasaulyje. Nors visuomenė per kelis šimtmečius patyrė daug transformacijų visose gyvenimo srityse – ekonomikoje, socialiniame ir politiniame gyvenime, tačiau šios dvi etikos teorijos tapo vienomis iš pagrindinių dorovinio vertinimo koncepcijų, kuriomis vadovaujasi šiuolaikinė vakarų visuomenė. Tiesa, pažymėtina, kad šių teorijų konceptualus prieštaravimas išryškėja tiek teoriniuose mokslininkų darbuose, tiek ir praktinėse gyvenimo srityse. Skirtingu etiniu pagrindu grindžiamos politinės, ekonomės ir visuomenės raidos koncepcijos atsispindi ir valstybių politinėje, ir teisinėje sistemoje, ir įvairiose kitose gyvenimo srityse, tuo pačiu sąlygodamas visuomenės požiūrių, nuomonių ir vertinimų prieštaravimą. Pavyzdžiui, proporcingumo principas, kaip esminis dorovinis ir teisinis principas, reglamentuojantis ginkluotos jėgos panaudojimą karinio konflikto metu, yra įvairiai interpretuojamas įvairuose teisiniuose ir kariniuose dokumentuose tarptautiniame ir nacionaliniame lygmenyje, atsižvelgiant į etinę-filosofinę koncepciją, kuria dokumentai yra grindžiami. Tarptautinė humanitarinė teisė, reglamentuodama karinių pajėgų veiksmus pagal tarptautinių konvencijų normas, draudžia bet kokios jėgos panaudojimą prieš civilius gyventojus: yra draudžiama atakuoti tuomet, kai siekiant įgauti karinio pranašumo gali būti atsitiktinai sukelti civilių žmonių gyvybių praradimai, padaryta žala civiliams gyventojams, žala civiliniams objektams, ir ta žala arba jų derinys būtų per didelė, atsižvelgiant į tuos tuos pasiekimus, kurių buvo tikėtasi⁷. Šios teisės etinis pagrindas - kategorinis imperatyvas, reikalaujantis gerbti žmogaus gyvybę ir vengti bet kokio smurto prieš nekaltus žmones. JAV karinėje doktrinoje yra deklaruotas proporcingos jėgos panaudojimo principas, kuris leidžia panaudoti jėgą jeigu to reikalauja aplinkybės, bet tik ne didesnę negu reikia pagal susiklosčiusias aplinkybes, tačiau karo veiksmų taisyklėse, reglamentuojančiose karinių pajėgų veiksmus kovoje prieš teroristus (*counterinsurgency* - *COIN*) yra teigiama, kad: skirtingai nuo įprastinių konvencinių karinių operacijų, COIN operacijų rezultatyvumas yra geriausiai apskaičiuojamas ne pagal tai, kiek teroristų žuvo arba buvo sulaikyta, o kokie priešai yra nužudyti arba sulaikyti⁸. Ši nuostata yra grindžiama utilitaristiniu principu, t.y. poelgio pasekmių skaičiavimu, kas, savo ruožtu, doroviniu požiūriu pateisina ir jėgos naudojimą prieš civilius, kai tai yra neišvengiama, kaip

⁶ Kantas I. *Praktinio proto kritika..* Vilnius, Mintis, 1987, p. 56-59.

⁷ *Customary IHL Database. Rule 14* [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 09 12] https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_cha_chapter4_rule14

⁸ *Counterinsurgency. FM 3-24* [interaktyvus]. DC, Headquarters Department of the Army, 15 12 2006, 7-32. [žiūrėta 2016-09-12] <https://louisville.edu/armyrotc/files/FM%203-24%20Counterinsurgency.pdf/view>

pvz., teroristų užgrobtos keleivinio lėktuvo sunaikinimą, civilių gyventojų žūtį per įvairius susibūrimus, kuriuose dalyvauja teroristinių grupuočių lyderiai ar pan. Šis pavyzdys demonstruoja skirtingas filosofines-teorines prieigas (racionalistinę versus reliatyvistinę) karinėje etikoje bei teisėje, sąlygojančias neišvengiamus prieštaravimus moraliniuose, politiniuose ir teisiniuose karinių įvykių ar karių veiksmų vertinimuose.

Aišku, reliatyvaus ir racionalaus požiūrio sankirta etikoje nėra tik šiuolaikinės visuomenės dorovės problema. Šie skirtumai ir egzistavo, ir, ko gero, egzistuos ateityje, kaip neišvengiama žmonijos dilema sprendžianti pagrindinių žmonijos dorovinių vertybių – gėrio, tiesos, išminties ir teisingumo problemas. Tačiau mūsų visuomenėje, pliuralistinėje, sinkretiškoje, smarkiai fragmentuotoje ir labai dinamiškoje, šių požiūrių skirtumai tarsi niveliuojasi, užleisdami vietą paviršutiniškai etikos teorijų interpretacijai arba savarankiškiems moraliniams vertinimams, nesigilinant į filosofinius etikos pagrindus. Todėl dorovinis imperatyvas didelei daliai mūsų visuomenės lieka tik deklaratyvus reikalavimas - “Tiesiog taip reikia”, nesigilinant nei į reikalavimo turinį, nei į priežastis, kodėl reikia taip, o ne kitaip. Todėl moraliniai principai kaip žmogiškosios veiklos pagrindas, arba užleidžia vietą paviršutiniškiems pareiškimams apie etiką kaip organizacijos/institucijos veiklos principą (pvz., doktrininiai strateginiai ir politinių partijų, įvairių visuomeninių organizacijų dokumentai ir pan.), arba tiesiog bandoma reglamentuoti dorovines žmogaus elgesio normas, atsižvelgiant į praktinius organizacijos poreikius ir interesus (pvz., profesinės veiklos kodeksai, tame tarpe ir Akademinės etikos kodeksai, mokinių elgesio taisyklės, Studento sąžiningumo deklaracija ir pan.). Ir vienu, ir kitu atveju dažniausiai nesigilinama į teorinį dorovės aspektą, t. y. dorovė yra laikoma savaime suprantamu – vieniems būtinu, kitiems neegzistuojančiu – dalyku.

Ir vis dėlto pažymėtina, kad kiekvienas dorovinis vertinimas yra grindžiamas teoriniu pagrindu, t. y. reliatyviu arba racionalių požiūrių į dorovę, ir todėl kiekvienas iš mūsų, sąmoningai ar ne, daugiau ar mažiau laikomės vieno ir šių dviejų požiūrių. Ir būtent todėl labai svarbu suprasti, kurio požiūrio iš šių dviejų mes laikomės vertindami žmonių elgesį, tarpusavio santykius doroviniu aspektu ir kodėl? Kita vertus, yra svarbu nustatyti, kuri iš teorinių prieigų utilitaristinis principas ar kategorinis imperatyvas yra dominuojantis mūsų visuomenės etikos principas?

2. ŠIUOLAIKINĖ AKADEMINĖ ETIKA LIETUVOJE

Kadangi mūsų visuomenėje nėra vienos, dominuojančios etikos teorijos, kaip pasaulėžiūros principo, todėl norėtusi išsiaiškinti, koku filosofiniu pagrindu yra konstruojama šiuolaikinės akademinės bendruomenės veiklos etika?

Analizuojant situaciją mūsų akademiniam pasaulyje ir šiuolaikinės visuomenės poreikius atrodytų, kad reliatyvus požiūris į dorovę turėtų būti dominuojantis, kadangi to reikalauja ir liberalios ekonomikos dėsniai (konkurencija, verčianti siekti kokybinių rodiklių, ekonominė nauda, pelnas, t. t.), ir visuomenės požiūris į mokslą - daug, greitai ir kokybiškai. Kaip teigiama naujoje Lietuvos Mokslo ir studijų įstatymo redakcijoje, “darni mokslo ir studijų sistema grindžia žinių visuomenės plėtotę, žiniomis grįstos ekonomikos stiprėjimą ir darnų šalies vystymąsi, dinamišką ir konkurencingą šalies ūkio gyvenimą, socialinę ir ekonominę gerovę; ugdo kūrybingą, išsilavinusią, orią, etiškai atsakingą, pilietišką, savarankišką ir verslią asmenybę, puoselėja civilizacinę Lietuvos tapatybę, palaiko, plėtoja ir kuria šalies ir pasaulio kultūros tradicijas⁹. Taigi, įstatymu numatyta, kad nauda, kaip žmogaus/organizacijos veiklos pasekmių vertinimo principas yra pagrindinis mūsų šalies akademinės veiklos rodiklis. Atsižvelgiant į tai, kad Mokslo ir studijų įstatymas orientuoja studijų ir mokslo procesą ne tik į ekonominę, bet ir socialinę naudą, akademinės veiklos rezultatai turėtų būti vertinami ir doroviniu utilitarizmo principu. Kyla klausimas, kaip galima būtų išmatuoti dėstytojo ar universiteto teikiama naudą žmonėms? Ir ar galima išmatuoti akademinės veiklos naudą pagal utilitaristinės etikos principą? Paprasčiausias akademinės veiklos efektyvumo (t.y. naudos visuomenei) matavimo principas yra suteikiamų žinių kokybė ir mokslinių tyrimų rezultatų pritaikomumas/panaudojimas - t.y. jų praktinė nauda. Aukštųjų mokyklų vykdomų studijų kokybės vertinimas “<...> apima visas jų statuteose (įstatuose, nuostatuose) nurodytas veiklos sritis ir remiasi veiklos atitikties statuteose (įstatuose, nuostatuose) nurodytai misijai, mokslo ir studijų tarptautiniam lygiui, studijų rezultatų vertinimo atitikties nustatytiems reikalavimams, akademinės etikos ir procedūrų reikalavimų vykdymo ir valstybės lėšų naudojimo veiksmingumo kriterijais”¹⁰. Taigi, atrodytų, akademinės bendruomenės veiklos rezultatai yra vertinami pagal visuomenės lūkesčius t.y. į tai, kad universiteto dėstytojų suteikiamų žinių kokybė atitiktų tarptautinį lygmenį, kad universiteto absolventamas būtų suteikiama aukšta profesinė kvalifikacija, suteikianti jam didesnes įsidarbinimo galimybes, o visuomenei - tinkamai parengtą specialistą ir t.t. ir pan.

Atrodytų, kad Lietuvos aukštųjų mokyklų suteikiamų žinių ar vykdomų mokslo tyrimų rezultatus yra lengva išmatuoti pagal naudingumo kriterijų. Vertinant studijų kokybę

⁹ Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo Nr. XI-242 pakeitimo įstatymas. 2016 m. birželio 29 d. Nr. XII-2534 [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-12]<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1a9058e049b311e6b5d09300a16a686c>

¹⁰ Administracinės paslaugos „Aukštųjų mokyklų akreditavimas“ teikimo aprašymas. Studijų kokybės vertinimo centras. 2011-12-08 Nr.1-06-172[interaktyvus]. http://www.skvc.lt/uploads/documents/files/Paslaugos/IV_vertinimas.pdf. [žiūrėta 2016-09-12].

aukštosiose mokyklose yra atsižveigiama į: studijų programų ir modulių aprašų parengimo kokybę, programos sudarymo logiką, dėstytojų pedagoginius ir mokslinius laipsnius, dėstytojų praktinio darbo patirtį, jų dalyvavimą taikomuosiuose moksliniuose tyrimuose, projektuose, mokslo veikloje, tiesiogiai susijusioje su vertinamąja programa, priimtųjų į studijas konkursinių balų vidurkius, į studijas priimtų ir programą sėkmingai baigusių studentų skaičiaus santykį, įsidarbinusių absolventų skaičių, per kokį laiką absolventai įsitvirtina darbo rinkoje ir pan.¹¹ Mokslinio darbo rezultatai vertinami pagal publikacijų skaičių tarptautinėse duomenų bazėse, dalyvavimą moksliniuose projektuose ir t. t. Tačiau ar tai iš tikrųjų tai yra visos akademinės bendruomenės ir kiekvieno dėstytojų darbo rezultatai, kurių pasekmės neša naudą visuomenei ir pagal kurias turėtume vertinti ar jis yra geras dėstytojas ar ne? Ar tai iš tikrųjų yra nauda žmonėms ar tai yra nauda universitetui?

Atsakyti vienareikšmiškai į šiuos klausimus yra nepaprastai sunku, kadangi studijų ir mokslo naudą Lietuvos visuomenei ar visai žmonijai, kartais sunku išmatuoti, ypatingai jeigu reikia įvertinti suteikiamų žinių ir vykdomų mokslinių tyrimų, vykdomų fundamentaliųjų mokslų srityse - humanitariniuose, tiksliuosiuose, socialiniuose moksluose, rezultatus. Todėl kriterijai, kuriais vadovaujamesi vertinant akademinės bendruomenės veiklos rezultatyvumą tik iš dalies gali atspindėti tikrąją naudą, kadangi tikruosius akademinės veiklos rezultatus galima bus įvertinti tik po kelių dešimtmečių, o kartais ir dar daug vėliau. Dar sunkiau yra įvertinti akademinės bendruomenės veiklos naudą doroviniu aspektu. Šiuo požiūriu akademinės bendruomenės veiklos naudingumo vertinimo kriterijumi turėtų būti laimė, t.y. kokią universitetas ar kolegija naudą žmonėms duoda laimės požiūriu, t.y. kiek žmonių jis padaro laimingais?

Jeigu akademinės bendruomenės teikiamą naudą žmonijai ar jos daliai (pvz., Lietuvos visuomenei) yra sudėtinga, tai akademinės bendruomenės teikiamą naudą pačiam universitetui, atrodytų, galima būtų pamatuoti kur kas lengviau. Tokios naudos įvertinimas taip pat yra labai svarbus, kadangi universitetas yra visų pirma žmonių bendruomenė – mokslininkų ir pedagogų, studentų ir administracijos darbuotojų visuma. Paprasčiausia yra išmatuoti ekonominę naudą, kurią duoda akademinės bendruomenės nariai savo universitetui - tai stojančiųjų skaičius ir to skaičiaus piniginis ekvivalentas. Tačiau ar tai atspindi naudą teikiamą universitete dirbantiems žmonėms? Ar žmonės, dirbantys ir studijuojantys universitetuose yra laimingi?

¹¹ Studijų kokybės vertinimo centro direktoriaus įsakymas “Dėl vykdomų studijų programų vertinimo metodikos patvirtinimo”, 2010 m. gruodžio 20 d. Nr. 1-01-162 (aktuali redakcija 2016 09 01). [interaktyvus].<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.390053/BNfbNKURDL>[žiūrėta 2016-09-04].

Aišku, laimė labai sunkiai pamatuojama dorovės kategorija. Tačiau vienas iš darbuotojų laimės rodiklių galėtų būti pasitenkinimas darbu arba malonumo jausmas. Kaip rodo Anos Jovarauskaitės ir Gitanos Tolutienės atlikto tyrimo Klaipėdos universitete duomenys¹², psichologinis klimatas, darbo santykiai ir santykiai su kolegomis yra vieni iš pagrindinių motyvų, skatinančių universiteto dėstytojų pasitenkinimą darbu. Pasirodo, dėstytojams nėra tiek svarbus materialinis atlyginimas, kiek svarbus yra palaikymas, supratimas, pagarba, pripažinimas ir jų darbo įvertinimas. Taigi, dėstytojų laimei, o tuo pačiu ir jų darbo efektyvumui labai didelę įtaką daro bendravimas, geranoriška ir pagarbi aplinka, skatinanti pedagoginį kūrybiškumą ir mokslinę laisvę. Tik tokioje atmosferoje galime tikėtis sukurti produktą – išugdyti dorą šalies pilietį ir kompetentingą specialistą, t. y. tokį produktą, kuris atneš naudą visiems žmonėms arba bent jau mūsų šalies visuomenei.

Vienos Lietuvos aukštosios mokyklos socialinių ir humanitarinių mokslų ir menų fakulteto trimetėje strategijoje¹³ 2014–2016 m. yra teigiama, kad „Fakulteto laimės indeksas – laimingi ir sėkmingi fakulteto darbuotojai ir studentai“. Minėtoje strategijoje šis indeksas detalizuojamas, kaip aukšto tarptautinio lygio publikacijų skaičius; tarptautinio lygio publikacijų skaičius vienam mokslininkui per metus; mokslo rezultatų pristatymų tarptautinėse mokslo konferencijose ir parodose skaičius, užsienio studentų skaičius; visų studijų pakopų jungtinių programų su užsienio universitetais skaičius; mokslo laipsnį turinčių dėstytojų santykinė dalis (proc.), mokslininkų ir studentų kartu su socialiniais partneriais sukurtų produktų ir projektų skaičius ir t. t., ir pan. Taigi, laimės indeksas aukštojo mokslo institucijoje skaičiuojamas konkrečiais darbo rezultatais, o ne dorovės kategorijomis. Vadinasi, kyla klausimas, kaip gi būtų galima paskaičiuoti ir įvertinti laimę, pasitikėjimą, draugystę, bendradarbiavimą, savitarpio pagalbą ir paramą bei kitus „nesuskaičiuojamus“ dalykus, priklausančius dorovės sričiai.

Be to, reiktų atkreipti dėmesį ir į tai, kad studentų skaičiaus didėjimas ir didėjantys reikalavimai moksliniam darbui didina pedagoginių ir mokslinių darbuotojų darbo krūvį ir psichologinę įtampą darbe, kas vargu ar didina jų pasitenkinimą darbu, o taip pat ir darbuotojų laimės indeksą. Irenos Bakanauskienės, Ritos Bendaravičienės, Ričardo Krikštolaičio atlikto Vytauto Didžiojo universiteto darbuotojų pasitenkinimo darbu tyrimas rodo, kad didžiausią nepasitenkinimą darbu sukelia asmeninio tobulėjimo/karjeros galimybių stoka,

¹² Jovarauskaitė, A.; Tolutienė, G. Dėstytojų pasitenkinimui darbu įtakos turintys veiksniai. *Socialiniai mokslai. Ekonomika ir vadyba. Jaunųjų mokslininkų darbai* [interaktyvus]. Nr. 1 (26). 2010. p. 95-102. [žiūrėta 2016-09-15].

¹³ KTU Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas. Trimetė strategija(2014–2016) ir veiklos planas 2015 [žiūrėta 2016-09-04].< http://ktu.edu/sites/default/files/shmmf_strategija_2014_12_16_0.pdf

darbas grupėse, konfliktų valdymas, darbo sąlygos ir darbo krūvis¹⁴. Kita vertus, universiteto darbuotojus labiausiai motyvuoja jų atliekamas darbas, viešoji nuomonė, santykiai su tiesioginiu vadovu ir kolegomis¹⁵. Kadangi mokslininkų atliktų tyrimų duomenys rodytų, kad pernelyg didelis darbo krūvis, susijęs su studentų skaičiaus augimu ir didėjančiais reikalavimais moksliniam darbui, konkurencijos didėjimas ir ir kiti panašūs veiksniai didina dėstytojų stresą darbe, jų nesaugumo jausmą ir tuo pačiu mažina pasitenkinimą darbu, kyla abejonė, ar aukštųjų mokyklų dėstytojų laimės indekso susiejimas su kiekybiniais jų darbo rodikliais yra tikrai pagrįstas ir ar kiekybiniai dėstytojų darbo rezultatai tikrai yra vieninteliai naudos universitetui rodikliai.

Akivaizdu, kad konsumerizmas užimdamas, dominuojančią poziciją ekonomikoje, tampa visos visuomenės pasaulėžiūros ir jos vertybinių orientacijų pagrindu. Konsumerizmas, pasitelkdamas primityviai traktuojamą utilitarizmo etikos teoriją, kaip savo ideologijos filosofinį pagrindą, stengiasi pagrįsti vartotojiškumą kaip laimės rodiklį, jį tiesiogiai siedamas su materialine nauda, kuria būtų matuojama ir kiekvieno žmogaus, ir visos visuomenės laimė. Taip yra suvulgarinama žmogiškosios laimės samprata ir iškreipiamas pats utilitarizmo teorijos dorovinis principas.

Šiuolaikinėje visuomenėje konsumerizmas, kaip poreikis daug gaminti, vartoti, pirkti, parduoti, naikina žmoniškumo dimensiją, paversdamas žmogų viena iš ekonomikos struktūrinių dalių. Išnykus žmogiškajai dimensijai, kartu išnyksta etikos normos bei principai ir ištrinama siaura riba tarp gėrio ir blogio. Šioje situacijoje lieka vienintelė išeitis – pasikliauti ir apeliuoti tik į kategorinį imperatyvą. Kategorinis imperatyvas, visų pirma, reikalauja gerbti žmogiškąjį orumą bei protą ir savyje, ir kituose. Būtent ši elgesio taisyklė turi tapti visuotiniu dėsniu tiek visuomenei, tiek ir akademinėi bendruomenei, kuri yra tos visuomenės varomoji jėga, jos intelektualinis ir kūrybinis potencialas.

Akademinės etikos kodeksas turėtų būti kategorinio imperatyvo praktine išraiška akademinės bendruomenės gyvenime. Kodeksas negali būti ir neturi būti sutapatinamas su teisės normomis ar įstatymais, jau vien todėl, kad jis reguliuoja žmonių elgesį ir tarpusavio santykius, kurie nėra ir gal būt negali būti sureguliuoti įstatymais ar kitais teisės aktais. Moralė yra ta žmogaus ir visuomenės gyvenimo sritis, kurią normatyvinti yra ypatingai sunku ir kuri sukelia begales ginčų bei dilemų. Akademinės etikos kodekso tikslas - formuluoti moralinius

¹⁴ Bakanauskienė I., Bendaravičienė R., Krikštolaitis R. Pasitenkinimo darbu tyrimas universiteto darbuotojų grupių atvejui. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2010. Nr. 22 (3). Research papers.

¹⁵ Ibid.

orientyrus, kurie suteiktų laisvės pojūtį akademinėi bendruomenei ir tuo pačiu visai visuomenei, padėtų išlaikyti žmogiškąjį orumą ir protą, sprendžiant sudėtingas moralines problemas.

Kategorinis imperatyvas reikalauja žmoguje matyti tikslą, o ne priemonę. Todėl ir akademinės etikos kodeksas privalo būti orientuotas į žmogaus orumą, jo laisvės ir saviraiškos gynimą. I. Kanto teigimu, kategorinis imperatyvas yra vienintelis dorovės principas, turintis praktinę reikšmę žmogaus ir visuomenės egzistencijai¹⁶. Kategorinis imperatyvas yra priemonė, kurios tikslas veikti aukščiausios vertybės vardan. Aukščiausioji vertybė, “kuri niekada negali būti priemonė kitiems tiklams, yra žmogus kaip protinga būtybė”¹⁷. Vadinasi etikos kodeksas tampa orientuojančia, auklėjamąja, bet ne prievartos priemone. Tai greičiau objektyvus laisvės principas, numatantis, „kas turi įvykti, nors gal būt niekada neįvyksta“¹⁸. Be to, nereiktų pamiršti, kad kategorinis imperatyvas reikalauja derinti asmens laisvę su daugumos valia. Kadangi akademinės etikos kodeksai yra priimami visuotiniu bendruomenės susitarimu, jie tampa tam tikru kompromisu tarp individo laisvės, jo asmeninių interesų ir bendruomenės tikslų bei poreikių. Ir būtent todėl etikos kodeksas tampa kategorinio imperatyvo praktine išraiška.

Kategorinis imperatyvas, apeliuodamas į žmogaus sąžinę, formuodamas asmenybės moralės pagrindus ir tuo pačiu jo atsparumą konsumerizmo ideologijai, naikinančiai žmogaus savigarbą ir pagarbą kitiems, tampa asmenybės humanitarinio suvereniteto garantu. Šiuolaikinėje visuomenėje humanitarinis suverenitetas, kaip asmenybės gebėjimas kritiškai mąstyti, savarankiškai vertinti gyvenimo reiškinius ir kūrybiškai spręsti problemas, tampa ne tik apsauga nuo konsumerizmo, naikinančio žmogaus individualumą, bet ir asmenybės intelektualinių galių plėtotės sąlyga bei dorovinė prielaida, kas ypatingai aktualu akademinėi bendruomenei.

IŠVADOS

Šiuolaikinė Vakarų visuomenė vadovaujasi utilitarizmo etikos teorija ir I. Kanto kategoriniu imperatyvu, kaip pagrindinėmis dorovinio vertinimo koncepcijomis, sąlygojančiomis skirtingas teorines dorovinio vertinimo prielaidas.

¹⁶ Kantas I. *Praktinio proto kritika*.. Vilnius, Mintis, 1987, p. 58.

¹⁷ Kuzmickas B. Kategorinis imperatyvas I. Kanto etikoje/ *Problemos*, 1974, Nr. 14.

¹⁸ Kantas I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius, Mintis, 1996, p. 550.

Konsumerizmas, kaip esminis šiuolaikinės visuomenės pasaulėžiūros principas, sąlygoja akademinės veiklos postūmį į paslaugų sferą ir tapo pagrindiniu šiuolaikinės akademinės bendruomenės veiklos vertinimo kriterijumi.

Konsumerizmas, naikindamas žmogų, kaip asmenybę, naikina jo intelektualinę ir kūrybinę laisvę, o tuo pačiu ir akademinę bendruomenę, sprausdamas akademizmo principus, pagrįstus universaliosiomis žmogiškosiomis vertybėmis, į siaurus poreikio ir paklausos rėmus.

Konsumerizmas, gėrį sutapatindamas su materialinėmis gėrybėmis, o laimę - su gerove, transformavo utilitaristinę naudos sampratą, pačiu iškreipdamas tiek gėrio, tiek laimės, kaip etikos kategorijų, sampratas.

Akademinės veiklos vertinimas, pagrįstas supaprastinta utilitarizmo teorijos traktuote, tampa pagrindiniu ir dėstytojų darbo, ir aukštųjų mokyklų vertinimo kriterijumi. Toks etinis principas neatspindi akademinės bendruomenės idealų ir jos vertybių sistemos.

Kategorinis imperatyvas yra dorovės principas, orientuotas į žmogaus, kaip vertybės, sampratą, tampa, ko gero, vieninteliu ir akademinės bendruomenės, ir visos šiuolaikinės visuomenės idealu.

Akademinės etikos kodeksas, kaip kategorinio imperatyvo išraiška, turėtų tapti ir akademinės bendruomenės pasaulėžiūros raiška, ir aukštojo mokslo institucijų praktinės veiklos orientyru.

LITERATŪRA

1. Administracinės paslaugos „Aukštųjų mokyklų akreditavimas“ teikimo aprašymas. Studijų kokybės vertinimo centras. 2011-12-08 Nr.1-06-172[interaktyvus]. http://www.skvc.lt/uploads/documents/files/Paslaugos/IV_vertinimas.pdf. [žiūrėta 2016-09-12].
2. Bakanauskienė I., Bendaravičienė R., Krikštolaitis R. Pasitenkinimo darbu tyrimas universiteto darbuotojų grupių atvejui. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2010. Nr. 22 (3). Research papers.
3. Bentham, J. *Critical Assessments* [interaktyvus]. vol. 1/ edited by Bhikhu C. Parekh. London: Taylor & Francis, 1993, p. 256. [žiūrėta 2016-09-04]. <https://books.google.lt/books?id=hPyTlgecn-EC&pg=PR3&dq=jeremy+bentham&hl=lt&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q=jeremy%20bentham&f=false>.
4. *Counterinsurgency. FM 3-24* [interaktyvus]. DC, Headquarters Department of the Army, 15 12 2006, 7-32. <https://louisville.edu/armyrotc/files/FM%203-24%20Counterinsurgency.pdf/view> [žiūrėta 2016-09-12].
5. *Customary IHL Database. Rule 14* [interaktyvus]. https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_cha_chapter4_rule14 [žiūrėta 2016 09 12].
6. Jovarauskaitė, A.; Tolutienė, G. Dėstytojų pasitenkinimui darbu įtakos turintys veiksniai. *Socialiniai mokslai. Ekonomika ir vadyba. Jaunųjų mokslininkų darbai* [interaktyvus]. Nr.1 (26). 2010. p. 95-102. [žiūrėta 2016-09-23].

7. KTU Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas. Trimetė strategija(2014–2016) ir veiklos planas 2015http://ktu.edu/sites/default/files/shmmf_strategija_2014_12_16_0.pdf [žiūrėta 2016-09-23]. <http://ktu.edu/sites/default/files/shmmf_strategija_2014_12_16_0.pdf>.
8. Kantas I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius, Mintis, 1996.
9. Kantas I. *Praktinio proto kritika*. Vilnius, Mintis, 1987, p. 58.
10. Kuzmickas B. Kategorinis imperatyvas I. Kanto etikoje/ *Problemos*, 1974, Nr. 14.
11. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo Nr. XI-242 pakeitimo įstatymas. 2016 m. birželio 29 d. Nr. XII-2534 [interaktyvus]. [žiūrėta 2016-09-12] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/1a9058e049b311e6b5d09300a16a686c>.
12. Miles, S. *Consumerism: as a Way of Life* [interaktyvus]. London, SAGE publikations, 2006, p. 3-4. [žiūrėta 2016-09-20]. <http://books.google.lt/books?id=Fp8WVG1S_QAC&pg=PA3&dq=consumerism+definition&hl=lt&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=consumerism%20definition&f=false>.
13. Studijų kokybės vertinimo centro direktoriaus įsakymas “Dėl vykdomų studijų programų vertinimo metodikos patvirtinimo”, 2010 m. gruodžio 20 d. Nr. 1-01-162 .(aktuali redakcija 2016 09 01). [interaktyvus]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.390053/BNfbNKURDL> [žiūrėta 2016-09-04].

CATEGORICAL IMPERATIVE AS THE PRINCIPLE OF ACADEMIC ETHICS AND CONSUMER SOCIETY

Rolanda Kazlauskaitė Markelienė*

General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania

Audronė Petrauskaitė**

General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania

Summary

The main ethical principle of contemporary society is based on the theories of utilitarianism and humanism. Utilitarianism includes the attempt to react to the phenomenon of the fast economic development of the society based on the technological progress. Utility became not only the main criterion of human activity but also the well-being of the society, that is why the philosophers researched the interface between this indicator and goodness as the basic category of ethics. Utilitarianism states that the best action of human being is the one which maximizes utility. The definition of “utility” was understood as the sum of pleasure of human action. I. Kant’s categorical imperative as an inborn ethical principal became the basics of the alternative utilitarianism and humanism. Consumerism, as an economic principal of contemporary society, approaches utility as an indicator of economic benefit, and this approach simplified the essential idea of utilitarianism, therefore the essence of ethics, as an indicator of human happiness, was forgotten. Simplified utility became the basic index of morality, as well as a human being – a very provisory standard of economic, political and other activities. The establishment of consumer approach made intellectual society come back to the essence of humanistic ethics, that is why categorical imperative not accidentally became the basic ethical principle of the 20th century adopted by both, modern society and academic community. Therefore, in the beginning of the 21st century it became obvious that the consumerism was entrenching the academic community. The economic benefit became the main indicator of the higher education, and this demoted the academic principles and ideals. The essential dilemma of contemporary academic ethics is the choice between the categorical imperative and economic benefit, and it is becoming the problem of both, academic community and contemporary society, as well as, the basic choice on which the further development of higher education and society depends. Categorical Imperative is a moral principle, oriented to the human as a value concept, and, perhaps, the only ideal for the academic community in contemporary society.

Keywords: utilitarianism, categorical imperative, contemporary society, academic community, ethical principal.

Rolanda Kazlauskaitė Markelienė* Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Humanitarinių mokslų katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: andragogika, pilietinis ugdymas, karinio ugdymo problemos.

Rolanda Kazlauskaitė Markelienė* General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania, Department of Humanities, Associate Professor. Research interests: andragogy, civic education, military training and education in Lithuanian Armed Forces.

Audronė Petrauskaitė** Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Humanitarinių mokslų katedros docentė. Mokslinių tyrimų kryptys: pilietinis ugdymas, karinė etika, karinio ugdymo problemos.

Audronė Petrauskaitė** General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania, Department of Humanities, Associate Professor. Research interests: civic education, military ethics in Lithuanian Armed Forces as well as historical experience and present challenges in Lithuanian military education